

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7773>

Number: 70 , p. 325-337, Autumn I 2018

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayın Kabul Tarihi / The Published Date

08.08.2018

25.09.2018

Yayınlanma Tarihi / Publication of Acceptance Date

30.09.2018

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE KALAVUN HASTANESİ

THE QALAWUN HOSPITAL DURING MAMLUK PERIOD

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Yalçın

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3685-2988>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
mfyalcin@sakarya.edu.tr

Öz

Ortaçağ İslam dünyasında Bağdat, Şam ve Kahire gibi önde gelen şehirlerde devlet adamları tarafından muazzam hastaneler yaptırılmış ve bu yapılar uzun yıllar ayakta kalarak hastalara hizmet etmişlerdir. Memlûkler döneminde de devlet adamları eliyle hastaneler yaptırılmaya devam edilmiştir. Bunlar arasında XIII. yüzyılın sonlarında Memlûk Sultanı Kalavun (678-689/1279-1290) tarafından Kahire’de bir külliye içinde yapılan hastane öne çıkmaktadır. Bu külliye de hastane ile birlikte medrese ve türbe de yer almaktaydı. Vakıf gelirlerinin çokluğu, geniş imkanlara sahip olması ve meşhur hekimlerin burada çalışması gibi özellikleri dolayısıyla döneminin en önemli hastanelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hastane, asırlar boyunca hem hastaların tedavi edildiği bir sağlık kurumu hem de öğrencilere tıp ilminin öğretildiği eğitim kurumu olarak işlev görmüştür. Bu hastanenin açılışından kısa bir süre sonra dönemin ünlü hekimi İbnü’n-Nefis’in (ö. 687/1288), kitaplarını buraya bağışlamış olması, hastanede tıp eğitimine verilen ehemmiyeti göstermektedir. Yine dönemin önde gelen bazı hekimlerinin burada ders vermesi, Kalavun hastanesinin tıp eğitimi hususunda gözde bir konumda olduğunu düşündürmektedir. Günümüze ulaşan vakfiyesinde net bir şekilde ifade edildiği üzere, burada zengin ya da fakir ayrımı yapılmaksızın hastalar ücretsiz tedavi edilmektedir. Elinizdeki çalışmada, Kalavun hastanesinin yaklaşık iki buçuk yüzyıllık bir tarihî kesiti üzerinde durulacaktır. Hastanenin vakfiyesi ile dönemin kronikleri ve biyografik eserleri doğrultusunda hastanenin yapıma sebebi, söz konusu süre zarfında hastanede tedavi gören hastalara hizmet verilen klinik alanlar ve hastalara sunulan hizmetler ile tıp eğitiminde hastanenin rolü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Kalavun Hastanesi, Sağlık Hizmeti, Tıp Eğitimi

Abstract

In the medieval Islamic world, in the leading cities such as Baghdad, Damascus and Cairo enormous hospitals being built by the dignitaries, and these structures survived for many years and served the patients. During the Mamluk period hospitals continued to build by assist of the dignitaries. Among them the hospital which first came to our mind was built by Mamluk Sultan Qalawun (678-689 / 1279-1290) at the end of the 13th century in one of the complex in Cairo. In this complex, there were the hospital along with madrasahs and mausoleums. The Qalawun hospital known as one of the prestige hospital at that time because of the abundance of revenue of its Foundation, existence of the wider opportunities and top of all there were many famous physicians working as well. In addition, this hospital has functioned as a health institution where patients being treated and as an educational institution where medical education being taught to students for centuries. Shortly after the opening of this hospital, one of the famous doctor Ibn al-Nafis's (d. 687/1288) donation of his books to this hospital more than enough to demonstrates the importance given to medical education at the hospital. Also, some of the leading physicians of the period taught there, this had suggested that Qalawun hospital was in a favorable position for medical education. In the waqfiya which reached our day expressed clearly that patients being treated free of charge without discrimination of rich or poor in that hospital. In this paper, we will focus on around two and half centuries historical period of the Qalawun hospital. We referred to line of chronologic and biographic works along with the waqfiya in that period, and try to work on the reason for building the hospital during that period, the clinical areas where being served for treating the patients and the role of hospitals in medical education and services offered to patients.

Key Words: Mamluk, Qalawun Hospital, Health Care, Medical Education

GİRİŞ

İslam tarihi boyunca genellikle devlet erkânı tarafından şehirlerin gelişmesi için ilmî, dinî, kültürel ve sosyal alanlarda hizmet veren çok sayıda hayır kurumu yaptırılmış ve bunlar vakıflar tarafından desteklenmiştir. Memlük sultanları da bu geleneği sürdürerek medrese, camii, hankah ve hastane gibi hayır kurumları yapmaya devam etmişlerdir.

İslam dünyasında hastanelerin ilk olarak nerede ve ne zaman ortaya çıktığı hususu araştırmacılar arasında önemli bir tartışma konusudur.¹ Bununla birlikte Abbâsîler'in (132-656/750-1258) erken döneminden itibaren hastane kurumunun varlığı kesindir. Kaynaklarda yer alan bilgilerden erken dönem İslam tarihinde inşa edilen hastanelerin faaliyet alanının sağlık hizmeti sunmakla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Büveyhî hanedanının nüfûzlu emîri Adudüddeve (ö. 372/983) tarafından Bağdat'ta yaptırılan Adudî hasta-

nesinde, sağlık hizmetlerinin yanı sıra tıp eğitimi de yapılmaktaydı. Güçlü vakıflarla desteklenen bu kurumun, hem hastalara sunduğu hizmet hem de tıp öğrencileri için gözde bir kurum olduğu anlaşılmaktadır (Güner, 2005: 29-30; Öztürk, 2007: 243-244). Adudî hastanesi, Selçuklular döneminde de hizmet vermeye devam etmiştir. Yine İslam tıp tarihinde önemli bir yeri olan ve Nûreddin Mahmud Zengî (ö. 569/1174) tarafından Dimaşk'ta yaptırılan hastane de büyüklüğü ve ihtişamıyla dikkat çekmektedir. Bu hastanede de sağlık hizmetleri yanı sıra tıp eğitimi yapıldığı da bilinmektedir (Îsâ, 1981: 210; Buharalı, 2006: 31).

Memlükler öncesinde Kahire'de çok sayıda hastane yapılmıştır. Bunlar arasında Ahmed b. Tolun (ö. 270/884) tarafından yaptırılan el-Atîk (Îsâ: 67-73) ile Selâhaddin Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) yaptırdığı Salahi Hastanesi özellikle zikredilmelidir (Îsâ: 76-82). Memlükler dönemine (648-923/1250-1517) geldiğinde ise tespit edebildiğimiz kadarıyla Kahire'de yaptırılan ilk hastane, Sultan

¹ Bu tartışmalar için bkz. Levent Öztürk, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslam Dünyasında Hastaneler*, İstanbul 2007, s. 95-118.

Kalavun'a aittir. Kalavun'dan sonra yaptırılan hastaneler arasında Çerkez Memlûk sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin (ö. 824/1421) yaptırdığı hastane de Kahire'deki önde gelen hastanelerdendir (İsâ: 172-177).

Kalavun Hastanesinin Memlûkler döneminin en meşhur sağlık merkezi olmasının yanı sıra hastanenin 21 Safer 685 (18 Nisan 1286) tarihli vakıf senedinin de günümüze ulaşmış olması çok önemlidir.² Bu vakfiyeden hastanenin gelir ve giderleri, işleyişi, kurumda çalışan görevliler ve vâkıfın hastaneyle ilgili koyduğu şartlara dair önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunun yanı sıra dönemin kroniklerinde hastanenin yapılışı ile ilgili bilgiler detaylı bilgi bulmak mümkündür. Biyografi kitaplarında ise bu hastanede çalışan görevlilerin hayat hikayesi nakledilmektedir. Yine bazı *reîsületibbâların*³ görevlendirme yazıları da hastane hakkında bilgi bulunan önemli belgeler arasındadır.

Memlûkler döneminde büyük vakıf gelirlerine sahip olan Kalavun Hastanesinin ele alındığı bu çalışmada, öncelikler hastanenin yapıma sebepleri ve yapılış tarihine dair farklı rivayetler ele alınacaktır. Ardından has-

tanenin teşkilat yapısı ve sunduğu sağlık hizmetleri, son olarak da tıp eğitiminde üstlendiği rol ele alınmaya çalışılacaktır.

YAPIMI

Kalavun'un (678-689/1279-1290) saltanatını ilan etmesinin ardından çok sayıda mimarî yapının tadilatı ve yapımı ile ilgilendiği görülmektedir. Nitekim o, tahtı ele geçirdikten sonraki iki yıl içerisinde Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirlerde bir dizi mimarî eserin restore edilmesi ve yeni eserlerin yapılmasıyla ilgilendi. Bunlar arasında Hz. Peygamber'in kabrinin, Mescid-i Nebevî'nin ve Halil kentindeki Hz. İbrahim'in kabrinin onarımı yer almaktadır. Ayrıca Halil'e bir hastane ve zaviye de yaptırdı (Ragab, 2015: 89-91). Dımaşk'ta Nûreddin Zengî'nin yaptırdığı hastaneyi de 682 (1283) yılında tamir ettirdi ve vakfiyesini yeniden düzenletti (Beksaç, 2007: 262).

Sultan Kalavun'un Kahire dışındaki bu faaliyetlerinden sonra Kahire'de önemli bir esere imza attığı görülmektedir. Tahta çıkmasından birkaç sene sonra yaptırdığı ve kendi adıyla kaynaklarda zikredilen hastanenin yapılmasına sebep olduğu varsayılan olaya dair Memlûk tarihçileri üç farklı rivayet zikretmektedir. Ayrıca Kalavun'un büyük bir hastane yapma fikrini ne zaman edindiğine dair de iki farklı rivayetle karşılaşmaktayız. Bunlardan biri Kalavun'un Sultan Baybars dönemindeki (658-676/1260-1277) emîrliği zamanını, diğeri ise tahta çıktından bir süre sonrasını işaret etmektedir.

Sultan Kalavun'un bir türbe ziyareti sonrasında hastane yapımına niyetlendiğini aktaran tarihçiler arasında İbn Abdüzzâhir (ö. 692/1293), Nüveyrî (ö. 733/1333), İbnü'l-Furât (ö. 807/1405) ve Aynî (ö. 855/1451) yer almaktadır. Bunlardan Sultan Kalavun'un biyografisini yazan ve sultanla çağdaş olan İbn Abdüzzâhir, 29 Rebûlevvel 683 (15 Haziran 1284) tarihinde sultanın, el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb'ün (ö. 647/1249) annesi

² Muhammed Muhammed Emin, İbn Habîb'in *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmi'l-Mansûr ve benih* adlı eserini neşrederken, birinci cildin sonuna Kalavun hastanesinin vakfiyesini eklemiştir. bkz. 1: 295-396. İkinci cildin sonuna ise Sultan Muhammed b. Kalavun'un bazı vakıflarına ait senetleri, bkz. 2: 331-448; üçüncü cildin sonuna da Sultan Hasan'ın vakfettiği bazı vakıflara ait vesikaları ilave etmiştir. bkz. 3: 341-449. Birinci elden kaynaklar arasında olan vakfiyeler bazı tarihçilerin ilgisini çekerek telif ettikleri eserlerde doğrudan aktarmalarına da sebep olmuştur. Örneğin Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* adlı ansiklopedik eserinde Nâsriyye medresesinin vakfiyesini kaydetmiş ve bu vakfiye Ahmet Sağlam tarafından çalışılmıştır. Bkz. Ahmet Sağlam, "Mısır-Kahire Nâsriyye Medresesi Vakfiyesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1): Mart 2017: 249-268.

³ Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve hekimlerin denetimi gibi çok kritik görevleri uhdesinde bulunduran reîsületibbâlık hakkında bkz. M. Fatih Yalçın, "Bahri Memlûkler Döneminde Reîsületibbâlık", *Marife*, 15(2): 2015, s. 135-148.

için yaptırılan türbeyi ziyaret ettiğini ve buradaki imâretin güzelliğinden etkilenerek kendisi için de böyle bir hayır kurumu inşa ettirmeye karar verdiğini nakleder. Rivayetin devamında sultanın bu yapının içinde hastane, medrese ve Kur'an tilaveti yapılması için bir de türbe bulunmasını istediğini, bu yapının inşası için Emîr Alameddin Sencer eş-Şücâî'nin (ö. 693/1294)⁴ ilgilendiğini ifade eder. Söz konusu yapının inşası için yer konusunda sadece Kutbiyye Kasrının uygun olduğu tespit edilmiştir. Burada oturan kimse bulunmadığını ve Sultan Kalavun'un vârislere bu kasır yerine Zümürüd kasrını verdiğini ve buranın civarındaki bazı arsaların sultan tarafından Emîr Hüsâmeddin Toruntay⁵ (ö. 689/1290) aracılığıyla satın alındığını aktarır. Müellif, inşaata 683 Rebûlâhîr başında (Haziran 1284) başladığını bildirir. Emîr Alameddin eş-Şücâî'nin, görevine sıkı sıkıya bağlı kalarak her gün inşaatı kontrol ettiğini ve bu imâretin yapımına gösterilen ihtimamın daha önce duyulmadığını belirtir. İnşaata başlandıktan altı ay sonra Ramazan ayına (Kasım-Aralık) gelindiğinde eyvanların, selsebillerin ve şadırvanların ortaya çıktığını ilave ederek (İbn Abdüzzâhir, 1961: 55-56) inşaatın titizlikle ve hızlı bir şekilde yürütüldüğünü vurgular. İki yıl gibi bir sürede bitirilip 1 Cemâziyevvel 685 (25 Haziran 1286) Salı günü büyük bir merasim ile açılışı yapılan hastaneye Sultan Kalavun, müderris, müezzîn, cerrah ve göz doktoru gibi bazı görevlilerin atamalarını yaptı (İbn Abdüzzâhir, 1961: 126). Ardından Sultan, medreseye geçerek buradaki açılış dersine katıldı. Dersten sonra hastaneyi ziyaret ederek burada, dört mezhep başkadısının da aralarında bulunduğu bazı âlimleri çağırarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında, bu vakıf eserlerinin bir benzerinin olmadığını, hastaneden fakir zengin ayırt edilmeksizin

bütün hastaların istifade edebileceğini, hastalar için uygun ilaç temin edilebileceğini ve onlar için özel yemek çıkarılacağını açıkladı (İbn Abdüzzâhir, 1961: 127).

Kalavun hastanesinde nâzırlık görevinde bulunan tarihçi Nüveyrî'nin naklettiği bilgiler de genel itibariyle İbn Abdüzzâhir ile benzerlik arz etmekle birlikte bazı farklılar da mevcuttur. Nüveyrî'nin aktardığına göre Sultan Kalavun, Sâlihiyye Türbesini görünce kendisi için bir türbe, medrese, hastane ve mektebü's-sebîl yaptırılmasını emretti. Ardından Kutbiyye kasrı ve çevresindeki yerler, parası sultana ait hazineden karşılanmak üzere satın alındı. Kutbiyye kasrı sâkinlerine Zümürüd kasrı verildi ve buraya 12 Rebûlevvel 682 (10 Haziran 1283) tarihinde taşındılar. İmâretin yapımı ile Emîr Alameddin eş-Şücâî görevlendirildi. eş-Şücâî, söz konusu inşaatın yapımına daha önce görülmemiş bir ihtimam gösterdi ve bunun neticesinde çok kısa sürede inşaat tamamlanarak 683 (1284-1285) yılında hastanenin açılışı gerçekleştirildi. Nüveyrî, bu büyük yapıyı gören bir kimseye, buranın bu kadar kısa bir sürede yapıldığı söylene inanmayacağını belirterek, imâretin çok hızlı bir şekilde yapıldığını vurgulamak istemiştir. Nüveyrî, vakıf gelirlerinin büyük kısmının hastaneye ayrıldığını, türbe için yeterli bir gelirin olduğunu ancak medrese için çok az gelir ayrıldığını bildirir (Nüveyrî, 1992, 31: 70). Açılışını aralarında umerâ ve ulemânın da yer aldığı kalabalık bir heyetle yapan Sultan Kalavun, burada yaptığı konuşmada asker, emîr, yaşlı, çocuk, hür, köle, erkek ve kadın fark etmeksizin herkesin bu hastaneden yararlanması için vakfettiğini bildirdi (Nüveyrî, 1992, 31: 71).

Nüveyrî, külliye şeklinde bir yapının yaptırılması, külliyenin yeri, inşaatla ilgilenmesi için yapılan görevlendirme, inşaatla gösterilen özen, inşaatın yapım hızı ve hastaneden yararlanacaklar ile ilgili hususlarda İbn Abdüzzâhir ile ittifak etmektedir. Ancak İbn Abdüzzâhir'den farklı olarak türbeyi ziyaret ve inşaatla başlangıç tarihine değinmeden inşaatın tamamlandığı ve hastanenin açılışı

⁴ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyâti'l-a'yan* (nşr. Jacqueline Sublet), Dimaşk 1974, s. 90-91; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve câmiu'l-gurer* (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, 8: 353-355.

⁵ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyâti'l-a'yan*, s. 94.

nın yapıldığı yılı 683 (1284-1285) şeklinde zikretmektedir. Daha önce belirtildiği gibi İbn Abdüzzâhir, türbe ziyaretinin 29 Rebülevvel 683 (15 Haziran 1284), inşaata başlangıç tarihini 683 Rebülâhir başı (Haziran 1284), hastanenin açılışını ise 1 Cemâziyelevvel 685 (25 Haziran 1286) şeklinde aktarmaktadır. Dolayısıyla hastanenin açılış tarihine dair iki tarihçi arasında yaklaşık iki yıl fark bulunmaktadır. İki tarihçi arasında dikkat çeken bir diğer husus, İbn Abdüzzâhir'in değinmemesine rağmen Nüveyrî'nin vakıf gelirlerinden hastaneye daha fazla pay ayrıldığını ve medrese için ayrılan hissenin çok az olduğunu ifade ederek hastaneye verilen öneme işaret etmesidir.

İbnü'l-Furât da Sultan Kalavun'un, el-Melikü's-Sâlih'in annesinin Kahire'de bulunan türbesini ziyarette bulunduğunu ve burayı çok beğenerek emîr Alameddin Sencer eş-Şücâî'ye Kahire'de kendisi için bir türbe, medrese, hastane ve mektebü's-sebîl yapması talimatını verdiğini bildirir. Yine onun anlatımına göre bu yapılar için Kutbiyye Kasrı ve çevresi tercih edilerek buralar sultanın kendi servetinden ödenmek suretiyle satın alındı. Kutbiyye kasrı sâkinlerine bu kasır yerine Zümürürd kasrı verildi. Kutbiyye kasrı sâkinleri buraya 28 Rebülevvel 682 (26 Haziran 1283) tarihinde taşındı. Sultan inşaatın yapıyla Emîr Alameddin Sencer eş-Şücâî'yi görevlendirdi. Şücâî daha önce görülmemiş bir titizlik ve süratle görevini yaptı (İbnü'l-Furât, 1932, 7: 278). Hastanenin açılış tarihine değinmeyen İbnü'l-Furât, Zümürürd kasrına taşınma hususunda Nüveyrî'ye muhalefet ederek onun gösterdiği tarihten 16 gün sonrasına işaret etmektedir.

Hastanenin yapımına dair çok genel bilgiler nakleden Aynî, el-Melikü's-Sâlih'in annesinin türbesini ziyaretten sonra emîr Alameddin eş-Şücâî görevlendirilerek Kahire'de medrese, türbe ve hastane yapılmasını emrettiğini belirtir. Yine onun anlatımına göre, bu iş için Kutbiyye kasrı sultanın kendi

parasıyla satın alındığını rivayet eder. Kutbiyye kasrı sâkinlerine Zümürürd kasrı verildiğini söyler. İnşaat için Mısır ve Şam'dan ustalar ve inşaat malzemeleri getirilmiş ve daha önce duyulmamış bir şekilde inşaata özen gösterilmiştir (Aynî, 2010, 2: 308).

Hastanenin yapılış sebebine dair farklı bir rivayet de Kalavun dönemi tarihçilerinden Emîr Şihâbeddin Karatây el-İzzî (ö. 708/1308-1309) tarafından verilmektedir. Emîr Şihâbeddin Karatây, Sultan Kalavun'un bir savaşta elde ettiği zafer sonrası hastane yaptırmaya yemin ettiğini aktarır. Onun anlatımına göre Sultan Kalavun, Moğolları 680 (1281) yılındaki Hums Savaşında yenince zafer kutlaması için orduyu karşıladığı anlaşılan çok kalabalık bir halk kitlesini karşısında görünce ellerini açarak dua ve Allah'a şükrederek Kahire'de bir medrese, hastane ve türbe yapacağına dair yemin etti. Emîr Şücâî'ye bu konuyla ilgilenmesi için talimat verdi. eş-Şücâî aldığı emir dolayısıyla Rebülâhir 683'te (Haziran-Temmuz 1284) hafriyatı başlattı. Cemâziyelevvel 684 (Temmuz-Ağustos 1285) ise inşaat bitti. eş-Şücâî'nin inşaatla çok sıkı bir şekilde ilgilendi ve temel atmak için fakihlerin ve kadıların da çağrıldığı bir tören düzenledi (Karatây el-İzzî, 2005: 191). Medrese, hastane ve türbe tamamlanınca Sultan Kalavun açılışına geldi ve ilk olarak hastaneyi ziyaret etti. Aralarında kadıların da bulunduğu önde gelen ulemâ ile çok sayıda insanın huzurunda Sultan Kalavun bir konuşma yaptı. Ardından medreseyi ziyaret etti ve eş-Şücâî'ye eşsiz bir hilat giydirdi ve daha sonra buradan ayrıldı (Karatây el-İzzî, 2005: 193). Emîr Şihâbeddin Karatây ile İbn Abdüzzâhir'in inşaata başlama tarihi olarak zikrettikleri tarihler aynıdır. Ancak inşaatın bitiş tarihi hususunda iki tarihçi arasında yaklaşık bir yıl kadar bir ihtilaf bulunmaktadır. Emîr Şihâbeddin Karatây'ın, inşaatın daha erken tamamlandığını savunduğu görülmektedir.

Kalavun'un yakalandığı bir hastalık sonrası bir hastane yaptırmayı adadığına dair

farklı bir rivayet ise XV. yüzyıl Memlük tarihçisi Makrîzî'ye (ö. 845/1442) aittir. Onun aktardığına göre Sultan Kalavun, Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in (ö. 615/1218) kızı Munise Hâtûn'a ait ve Kutbiyye olarak bilinen kasrını, inşaatın yapımı ile görevlendirdiği Emîr Alameddin Sencer eş-Şücâî aracılığıyla 28 Rebûlevvel 682 (16 Haziran 1283) tarihinde kendi parasıyla satın aldı ve Kutbiyye kasrı yerine Zümürürd kasrını da onlara verdi. eş-Şücâî, daha önce görülmemiş bir ihtimamla işine sarıldı. Öyle ki inşaat süratli bir şekilde ilerleyerek yaklaşık on bir ayda tamamlandı. Hastane binasının yapımına ise 1 Rebûlâhîr 683 (17 Haziran 1284) tarihinde başlandı. Sultan Kalavun'un bu binayı yapma sebebi olarak Makrîzî, Sultan Baybars döneminde 675 (1276-1277) yılına tekabül eden ve Anadolu topraklarına düzenlenen bir askerî sefer⁶ esnasında Dimaşk'ta iken şiddetli bir sancıya tutulduğunu ve Nureddin Hastanesine götürülerek burada hekimler tarafından tedavi edilerek iyileştiğini, bundan etkilenen Kalavun'un, sultan olursa bir hastane yaptıracığına dair adak adaması olarak ifade etmektedir. Nitekim Kalavun, tahta geçince adağını yerine getirmek için harekete geçti. Hastane, türbe, medrese ve mektebü'l-eytâmdan oluşan imaretin yapımı tamamlanınca sultan Kalavun, buraya her sene bir milyon dirhem gelir sağlayacak çok sayıda emlak vakfetti (Makrîzî, 1997, 2: 175-177; 1998, 3: 547-548). Makrîzî ve İbn Abdüzzâhir'in inşaat başlama tarihi konusunda aynı bilgiyi verdiği görülmektedir. Ancak o, 28 Rebûlevvel 682 (16 Haziran 1283) tarihinde buranın satın alındığını bildirirken, İbnü'l-Furât söz konusu tarihte Zümürürd kasrına taşınıldığını aktarmaktadır.

Sultan Kalavun'un biyografisini yazan Şâfi' b. Ali (ö. 730/1330) ise herhangi bir sebep zikretmeksizin Sultan'ın Kahire'de em-

salsız bir hastane yapmayı adadığını aktarmaktadır (Şâfi' b. Ali, 1998: 166). Şâfi' b. Ali, rivayetin devamında hastane yapımı ile ilgilenmesi için Kalavun'un memlükü Emîr Alameddin Sencer eş-Şücâî'nin görevlendirildiğini ve onun da büyük ve geniş olan Kutbiyye kasrını satın aldığını zikretmektedir (Şâfi' b. Ali, 1998: 167). Şâfi' b. Ali, çalışmalar neticesinde çok hoş bir bina ortaya çıktığını, Mısır ve Şam'da çok sayıda vakfın buraya tahsis edildiğini, inşaat tamamladığında dört başkadının da hazır bulunduğu bir törenle Sultan Kalavun'un açılışını yaptığını nakleder (Şâfi' b. Ali, 1998: 168). Şâfi' b. Ali, diğer tarihçilerden farklı olarak ilginç bir bilgi nakletmektedir. Buna göre Sultan Kalavun medrese yapımını emretmemiş, sadece hastane yapılmasını istemiştir. Medreseyi söz konusu yapıya ilave ettirenin Alameddin eş-Şücâî olduğunu, Kalavun'un açılış yaptıktan sonra hastaneyi ziyaret ettiğini, ardından medreseyi ziyaret etmek istemediğini ancak fikrini değiştirerek medreseye de girdiğini ifade eder (Şâfi' b. Ali, 1998: 168). Daha önce zikredilen Nüveyrî'nin vakıf gelirlerinden medreseye çok az pay ayrıldığına dair aktardığı rivayet göz önünde bulundurulduğunda Şâfi' b. Ali'nin verdiği bu bilginin doğru olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak Kalavun dönemi tarihçilerinden İbn Abdüzzâhir ve Emîr Şihâbeddin Karatây'ın yanı sıra Nüveyrî, İbnü'l-Furât, Makrîzî ve Aynî sultanın hastane ile birlikte medrese ve türbe yaptırmak istediğini de belirtmeleri Şâfi' b. Ali'nin naklettiği bilginin doğru olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Kaynaklarda, Kalavun hastanesinin yapılması için sultanı etkileyen üç olay tespit edilse de bu olaylar dışında da Kalavun'u hastane yapmaya teşvik eden ya da hastane yapımına sevk eden başka ihtimaller de akla gelmektedir. Bunlardan biri, hayırseverliktir. Nitekim daha önce de zikrettiğimiz gibi Kalavun tahta geçer geçmez bazı mimarî eserlerin tamir edilmesini emretmiş, ayrıca bazı şehirlere hastane ve zaviye gibi yapılar yapılmasını da istemiştir.

Sultanı hastane yapımına sevk eden

⁶ Bu sefer hakkında bkz. Bahattin Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 67/III, 2018: 331-332.

bir diğer faktör olarak Kahire'nin İslam dünyasının yeni başkenti yapma hedefi olmalıdır. Çünkü İslam dünyasının önemli merkezlerinden Bağdat, yakın zamanda Moğollar tarafından istila edilmiş ve yıkılmış olan Abbâsî hilafeti Memlûk Sultanı Baybars tarafından Kahire'de yeniden tesis edilmişti. Bu, Kahire'nin İslam dünyasının yeni başkenti olma yolundaki ilk adımıydı. Böylece hilafetin yeni merkezi Kahire oldu. Memlûklerin selefi Eyyûbîler döneminde ise Şam kültür ve ilim merkeziydi. Bağdat'ta Adudî hastanesi, Dımaşk'ta Nûreddin Zengî hastanesi bulunmaktaydı. Dolayısıyla Kalavun, Kahire'de eşsiz bir hastane vakfederek, bunu siyasî güç unsuru olarak kullanılabilir. Nitekim daha önce geçtiği gibi tarihçiler, bu yapının çok kısa sürede bitirildiğini özellikle belirtmektedirler. Bu durum, Kalavun'un güç ve itibarını göstermesi bakımından da önemlidir (Northrup, 2001: 125).

Vakıf kurmak kişinin servetini müsaadereden koruduğu gibi ölümünden sonra ya da muhalif kaldığı bir iktidar döneminde de servetinin korunmasını sağlayabiliyordu. Her ne kadar Kalavun'un zihninde böyle bir düşüncenin olabileceğine dair kesin bir delil elimizde bulunmasa da Kalavun'un hayatta iken vakfın kontrolünü elinde tutacağı vakfiyede belirtilmiştir (Northrup, 2001: 125).

HASTANE İŞLEYİŞİ VE HİZMETLERİ

Kalavun hastanesinin sınıf gözetmek-sizin bütün hastalara hizmet verdiği vakfiyesinde açıkça zikredilmiştir. Nitekim hastanenin kadın-erkek, zengin-fakir, yerli-yabancı, genç-ihthiyar-çocuk, yoğun bakım ya da ayakta tedavi gören hasta ayrımı olmaksızın Müslüman hastalara hizmet verdiği vakfiyesinde belirtilmiştir (İbn Habîb, 1976, 1: 358-359). Aynı zamanda hastanenin açılış merasiminde yaptığı konuşmasında da Kalavun, bu hususa değinerek her hastanın hastaneden yararlanabileceğini ifade etmiştir (Nüveyrî, 1992, 31:

71). Bununla birlikte Müslüman olmayanların bu hastanede tedavi göremeyeceği kesin bir şekilde anlaşılmaktadır (Buharalı, 2006: 33).

İki bölümden müteşekkil olan hastanenin bir bölümü erkeklere diğer bölümü ise kadınlara ayrılmıştı. Bu bölümler de dâhiliye, cerrâhiyye, göz hastalıkları ve ortopedi şeklinde taksim edilmişti. Dâhiliye de ateşli hastalıklar, ruh ve sinir hastalıkları, enfeksiyon ve ishal hastalıkları şeklinde alt dallara ayrılmıştı. Bu kısımlarda bir, iki ya da üç hekim görevliydi. Bunlar arasında en kıdemlisine *reîs* unvanı verilirdi (İbn Habîb, 1976, 1: 303, 365; Nüveyrî, 1992, 31: 71). *Reîsülkakhâln*, göz hekimlerinin selahiyetinden, *reîsülcerrâhîn* cerrahların selahiyetinden sorumlu iken, *reîsületibbâ* ise hastanede bütün hekimlerin selahiyetinden sorumluydu (Kalkaşendî, 1987, 5: 467). Bu bilgilerden hareketle muhtelif sahalarda uzmanlaşmış çok sayıda hekimin Kalavun hastanesinde istihdam edildiği ve bu hekimlerin alanlarında uzman olmalarına önem verildiği anlaşılmaktadır.

Hastanede hekimler dışında başka görevliler de bulunmaktaydı. Bunlar arasında yer alan *nâzır*, hastanenin en üst düzey idarî ve mâlî işlerinden sorumlu görevlisiydi. Vakfiyeye göre *nâzır*, vakıf sahibi yani Sultan Kalavun tarafından belirlenecekti. Atanan *nâzır* kaydıhayat şartıyla bu görevi yürütecekti. Onun ölümünden sonra *nâzırlığa* erkek çocukları ve onlardan sonra torunları baka-caktı. Bunun mümkün olmadığı bir durum ortaya çıktığında Mısır Şâfiî başkadısı söz konusu görevi uhdesine alacaktı (İbn Habîb, 1976, 1: 369). Kalkaşendî, *nâzırlıklar* arasında Kalavun hastanesi *nâzırlığının* en yüksek merteye olduğunu ifade etmektedir (Kalkaşendî, 1987, 11: 259).

Hastanenin işleyişi ve hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için vakfiyede en önemli rol *nâzır* adı verilen görevliye tevdi edilmiştir. Onun sorumluluk alanı aynı zamanda hastanenin sunduğu hizmetler hakkında da bilgi vermektedir. Bu yüzden olsa

gerek vakfiyede *nâzırın* görev ve sorumlulukları detaylıca açıklanmıştır. Vakfiyeye göre *nâzır*, vakfa ait gayrimenkulleri dilediğine kendisi ya da nâibi aracılığıyla üç yıllığına piyasa değerine göre kiraya verebilirdi. Ancak güvenilmeyen, hüküm giymiş kişilere kiraya veremezdi (İbn Habîb, 1976, 1: 361). İfrat ve tefritten kaçınarak hastanenin her türlü ihtiyacını, bakım ve onarımı da dâhil karşılamakla yükümlüydü. Hastane çalışanlarının maaşlarını günün şartlarına göre tespit eder ve ödenmesini sağlardı (İbn Habîb, 1976, 1: 362). Bu vakıfta Yahudi ve Hıristiyan hekim ya da herhangi bir kademede görevli çalıştırılmasına izin veremezdi. Çalışacak kişilerin Müslüman, güvenilir ve yazı yazmayı bilen kişiler olması gerekirdi (İbn Habîb, 1976, 1: 363). *Nâzırın* zikredilen bu görevleri, hastanenin kira gelirlerinin nerelerden sağlandığı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca hastanenin fizikî ve teknik şartlarının yerine getirilmesi, hastanede hekim yahut daha alt kademelerde gayri Müslim birinin istihdam edilmemesi ve bütün görevlilerin maaşlarının ödenmesinin *nâzırın* sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hastanenin işleyişine dair *nâzırın* uhdesinde olan roller kapsamlı olarak ortaya konmaktadır.

Yine vakfiyede hastane *nâzırının*, hastaların günlük ihtiyaçları dâhil olmak üzere her türlü gereksinimlerinin tedarikinden ve konforlarının sağlanmasından sorumlu olduğu zikredilmiştir. Buna göre hastaların sağlık durumlarına göre karyolaların ahşap veya metal olması, yatakların, çarşafaların ve battaniyelerin pamuktan, yastıkların deriden olması ve her hasta için ayrı yatak hazırlanması, Nil nehrinden su temini, odaların güzel kokması için kokular, aydınlatılması için kandiller temin edilmesi, oda sıcaklıklarının ayarlanması, topraktan yapılmış kaselerin kullanılması ve içecekler için muhtelif gereçlerin temini (İbn Abdüzzâhir, 1961: 127; İbn Habîb, 1976, 1: 363-364) ile odaların ve çalışanların kıyafetlerinin temizliğinin denetimi de *nâzırın* uhdesindedir (İbn Habîb, 1976, 1: 366-367).

Vakfiyede hastanenin işleyişine dair

açıklanan bir başka husus, hekimler arasında nöbet sisteminin uygulanmasına yöneliktir. Vakfiyede belirtildiğine göre kadın ve erkek hastalara ayrı ayrı hekimlerin nöbete kaldıkları anlaşılmaktadır. Vâkıf, nöbet sistemini de *nâzırın* sorumluluğuna bırakmıştır. Acil durumlara müdahale edebilmek için her gece nöbetleşe, gerekli hallerde ise bütün hekimlerin hastanede gecelemesi şart koşulmuştur (İbn Habîb, 1976, 1: 366). Hayât Nâsır el-Haccî, hastanede nöbet sistemi uygulanmasından hareketle iç hastalıkları bölümünde ameliyattan sonra kontrollerinin yapılması gereken hastalar ile ruh ve sinir hastalıkları bölümünde daimi kalan hastaların bulunabileceğini ileri sürer ve bu tür hastalara acil müdahale durumlarında bir hekimin nöbette kalmasının oldukça doğru bir karar olduğunu beyan etmektedir (el-Haccî, 1992: 224).

Hastanenin işleyişine dair göz hastalıkları uzmanı hekimlerle ilgili dikkat çeken iki önemli düzenlemeye vakfiyede işaret edilmiştir. Bunlardan birincisi göz hastalıkları hekimlerinin sabah erken vakitte hastanede bulunmalarının özellikle vurgulanmasıdır. İkinci ise göz hekiminin hastalığı teşhis etme hususunda sinir hastalıkları hekimine müracaat etmesinin şart koşulmasıdır (İbn Habîb, 1976, 1: 366).

Kalavun hastanesinde hastalara kaliteli bir sağlık hizmeti yanı sıra hijyenik ve konforlu bir ortam da sunulduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki yaz sıcaklığında hastaların rahat edebilmesi için yelpazeler temin edilmiştir. Hekimlerin hastalara uyguladığı tedavi ve diyetle ilgili mutfaktan her hasta için farklı yemek çıkması hizmeti sunulmuştur. Temizlik ve sağlık koşullarına titizlik gösterilen hastanede yemek kaplarının tozlanmaması için örtü ile servis edilmesi şarta bağlanmıştı. Ayrıca hastaların yemek tencereleri ile kapları birbirine karıştırılmaması gerektiği vakfiyede belirtilmiştir. Hastane mutfağının işleyişinin oldukça iyi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çorba, pilav, piliç gibi yemeklerin yanı sıra muhtelif içecekler de burada hazırlanırdı (İbn Habîb, 1976, 1: 304, 365). Böylece hastaların iyi

beslenmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında temizlik işleriyle ilgilenen kadın ve erkek olmak üzere çok sayıda *ferrâş* denilen görevliler mevcuttu. Bu görevliler, hem hastaların tedavi edildiği yerlerin, hem görevlilerin elbiselerinin, hem hamamların, hem de cerrâhî âletlerin temizliğinden sorumluydu (İbn Habîb, 1976, 1: 304, 360).

Hastanenin hizmetleri arasında hastalardan hastanede vefat edenlerin yıkanması, kefenlenmesi, mezarının kazılması ile defin işlemlerinin yapılması ve bütün bu cenaze işlemlerinin masraflarının vakıftan karşılanması da yer almaktaydı (İbn Habîb, 1976, 1: 367).

Hastanenin evde bakım hizmeti sunulduğu da vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre evde tedavisi süren fakir bir hastanın yiyecek, içecek ve ilaç gibi tüm ihtiyaçları hastane vakfı tarafından ödenirdi. Eğer bu hasta evinde ölürse cenaze masrafları da vakıf tarafından karşılanırdı (İbn Habîb, 1976, 1: 367).

Kalavun hastanesinde hastaların tedavisi için gerek duyulan ilaçların temini için bir eczanenin bulunduğu görülmektedir. Muhtelif hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere ilaç yapımı için gerekli olan hammaddeler, merhemler, panzehirler ve çeşitli otlar, şişelerde muhafaza edildiği gibi bunlardan yapılan ilaçlar da şişelere konulup depolarda koruma altına alınırdı. Buralarda güvenilir ve dirayetli kişiler çalıştırılırdı. Görevliler arasında bulunan eczacılar, hekimlerin talep ettiği ilacın yapımı ve dağıtımından sorumluydu (İbn Habîb, 1976, 1: 364-365; Buharalı, 2006: 35; Chipman, 2010: 137-138).

TIP EĞİTİM MERKEZİ OLUŞU

İslam coğrafyasında tıp eğitimi, bu alanda eğitim yapan medreselerin yanı sıra hastanelerde ve bir hocanın gözetiminde evde ya da kütüphanede yapılırdı (Leiser, 1983: 56-59). Memlûk dönemi öncesinde Bağdat'taki Adudî hastanesi ile Dımaşk'taki Nûreddin Zengî hastanesi aynı zamanda tıp eğitimini de

bünyesinde barındıran kurumlar olarak işlev görmekteydi.

Kalavun hastanesinin sağlık hizmetleri yanı sıra aynı zamanda eğitim ve araştırma yönünün de olduğu görülmektedir. Nitekim vakfiyede belirtildiği üzere belirli vakitlerde tıp ilmiyle ilgilenilmesi ve ihtilafı konuların çözüme kavuşturulmasının denetlenmesi hususu nâzırın sorumluluğuna verilmiştir (İbn Habîb, 1976, 1: 366). Yani nâzır, tıp derslerinin düzenli yürütülmesi ve uzmanların bir araya gelerek tartışmalı meselelerde karar almalarını takip edecek bir idareci konumundadır. Kalavun hastanesinde tıp dersinin kimin tarafından verileceği sorusunun yanıtı vakfiyede verilmemiştir. Vakfiyede sadece muayene ve tedavi amaçlı hekim istihdam edilmeyeceği, aynı zamanda tıp ilmiyle ilgilenen ve bu alana dair ders verecek bir uzmanın da tayin edilmesi istenmişti. Tıp dersini verecek hekim için geniş bir ofis ayarlandığı da yer almaktadır (İbn Habîb, 1976, 1: 359, 366). Kalavun hastanesinde tıp dersinin *reîsületibba* tarafından verildiğini ise 11 Ramazan 684 (10 Kasım 1285) tarihinde *reîsületibbâ* olarak görevlendirilen Mühezzebeddin İbn Ebi'l-Huleyka'nın İbn Abdüzzâhir ve Kalkaşendî *taklid*inden öğrenilmektedir. Burada reîsülettibbânın hem hekimlerin istifade etmesi hem de tıp ilmiyle ilgilenen öğrencilerin yararlanabilmesi için tıp dersleri yapmakla da görevlendirildiği belirtilmektedir. Tıp ilmine vukûfiyeti dolayısıyla tıp dersi vermesi hususunda görevlendirildiği aktarılan Mühezzebeddin'in atama yazısında kardeşleri Alameddin İbrahim (ö. 708/1308-1309)⁷ ve Muvaffakuddin Ahmet'in *taklid*leri de yer almaktaydı. Her ne kadar diğer iki kardeş de *reîsületibbâ* olarak atanmış olsalar da onların hastanede tıp dersi vereceğine dair bir ibare yer almamaktadır (İbn Abdüzzâhir, 1961: 221-224, Kalkaşendî, 1987, 11: 253-256; Makrîzî, 1997, 2: 189). Bu durum, tıp dersi veren Mühezzebeddin'in rütbece daha üstün

⁷ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyâti'l-a'yan*, s. 46.

olabileceğini ve diğer iki kardeşin onun reîsülettibbâlık ile ilgili hususlarda ona yardımcı olması için atandığını akla getirmektedir.

Araştırmacılar Doris Behrens-Abouseif ile Linda Northrup, Kalavun hastanesinde tıp eğitiminin merkezde olup olmadığı konusunda farklı düşünmektedirler. Doris Behrens-Abouseif, Kalavun Hastanesinin temel fonksiyonunu tıp araştırmaları veya tıp eğitiminden ziyade bir hayır kurumu şeklinde hizmet vermek olduğunu ileri sürmektedir. Onun aktardığına göre vakfiyede ya da hastaneyle ilgili diğer kayıtlarda, *reîsülettibbâ* dışında hastanede çalışan hekimlerin tıp dersi verdiğine dair bir bilgiye işaret edilmemektedir. Vakfiyede, göz doktorları ve sinir hastalıkları uzmanı doktorların hastaların ihtiyacına göre görevlendirilmesi istenmesi de bu hususu desteklemektedir (Behrens, 1987: 17). Linda Northrup'a göre ise Kalavun hastanesinin öne çıkan özelliği tıp alanına dair eğitim verilmesidir. Northrup, bu konuyu delillendirmek üzere iki hususu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, hastanede hastaları tedavi etmekle sorumlu hekimler istihdam edildiği gibi tıp dersi veren bir hekim de görevlendirilmiş olmasıdır. İkincisi ise tıp dersi verecek hekim için özel bir odanın tahsis edilmesidir (Northrup, 2001: 128-129).

XII.-XIII. yüzyıllarda İslam dünyasında hastane sayısı artarken, bununla doğru orantılı olarak hekim sayısında bir artışın olup olmadığı konusunda elimizde somut bir veri bulunmamaktadır. Ancak Sultan Kalavun'un, attığı bazı adımlar hekim sayısındaki açığı doğrudan göstermese de en azından kendi döneminde Müslümanların tıp ilmiyle çok fazla ilgilenmediğini akla getirmektedir. Nitekim o, Kahire'de yaptırdığı Kalavun hastanesinde *reîsülettibbâya* özel bir oda tahsis ettirmiş, kurum çatısı altında tıp eğitimi verdimiş ve hastanede sadece Müslüman hekim çalıştırılması şartını vakfiyeye koydurmuştur. Bu hususlar, sultanın Müslüman öğrencilerin tıp ilmine ilgisizliğini fark ettiğini ve Müslüman hekim sayısındaki yetersizliği gidermek için çaba sarf ettiğini göstermektedir. Nitekim

erken dönem Memlûk tarihçilerinden ve aynı zamanda Kahire muhtesibi İbnü'l-Uhuvve (ö. 729/1329), bu durumdan şikayetçi olarak Müslümanların tıp ilmine ilgisizliği dolayısıyla hekimlik mesleğinin gayrimüslimlerin elinde olduğunu aktarmaktadır (İbnü'l-Uhuvve, 1938: 166; Öztürk, 1998: 445). Buradan hareketle söz konusu hastanenin yapımında hayır kurumu olarak zengin fakir ayırt etmeksizin hastaların istifade etmesi amaçları arasında yer alsada buranın en önemli amacının sağlık hizmeti veren bir kurumdan ziyade tıp eğitiminin merkezde bir kurum olduğunu düşünmek doğrudan söylenemese de kanaatimizce Kalavun hastanesinin tıp eğitimi merkezli bir kurum olduğunu gösteren daha önemli başka deliller mevcuttur. Zira vakfiyesinde de belirtildiği gibi tıp ilmindeki bilgisiy-le öne çıkan bir hekimin burada ilgili öğrencilere ve gerekli hallerde hastanede istihdam edilen diğer hekimlere tıp dersi vermekle sorumlu tutulmuş ve sadece Müslümanların bundan istifade edeceği vakıf şartı olarak koyulmuştur. Bu husus, Kalavun'un ihmal edilen tıp ilmini geliştirmek ve muhtelif dallarda uzmanlaşmış Müslüman hekim sayısını artırmayı hedeflediğini göstermektedir. *Reîsülettibbâ* olarak atanan Mühezzebeddin'in tıp ilmine vâkıf olması dolayısıyla tıp derslerinin ona emanet edilmesi (Kalkaşendî, 1987, 11: 255) ve tıp derslerinin aksamaması için Kahire dışına çıkmaması gerektiği *taklidinde* özellikle belirtilmesi de bu hususu destekleyen diğer verilerdir (İbnü'l-Furât, 1932, 8: 24). Daha önce işaret edildiği gibi hastaneden tıp dersi için özel bir mekânın kuruluş aşamasından itibaren belirlenmesi de burada düzenli bir tıp eğitimi yapma hedefini göstermektedir.

Doris Behrens-Abouseif, hastanede *reîsülettibbâ* dışında başka hekimlerin tıp dersi verdiğine dair elde bilgi olmadığını aktarsa da her reîsülettibbânın burada ders vermediği ve *reîsülettibbâ* olmadığı halde bu hastanede tıp dersi veren hekimin mevcut olduğu belirtilmelidir. Örneğin Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421) tarafından *reîsülettibbâ* olarak atanan Burhaneddin İbrahim b. Garseddin

Halil'in⁸ (ö. 822/1419) *taklidinde*, bu hastanede tıp dersi vermesi istenmemiştir (İbn Hicce, 2005: 35-37). Tunuslu Mâlikî fakihî Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Tûnusî (ö. 738/1338) ise burada tıp dersi verenler arasındadır (İbn Hacer, 1993, 4: 181-183). Ancak onun *reîsületibbâ* olarak atanmadığı görülmektedir.

Kuruluşundan itibaren hastanenin zengin bir kütüphaneye sahip olması da burada tıp eğitimine yatırım yapıldığını gösteren diğer önemli bir husustur. Nitekim meşhur hekim İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288), Kalavun hastanesi kütüphanesine kitaplarının tamamını bağışlamıştır (Safedî, 2000, 20: 182; Northrup, 2001: 120). Kalavun'un hastane açılışı ile birlikte göz doktoru yanı sıra cerrah ve müderris ataması (İbn Abdüzzâhir, 1961: 126) da burada tıp eğitimine verilen önemi gösteren bir başka husustur.

SONUÇ

Memlûkler döneminin önde gelen hastanelerinden biri olan Kalavun Hastanesinin yapılış sebebi olarak kaynaklar üç hususa temas etmektedirler. Bunlar, Kalavun'un ziyaret ettiği bir türbeden etkilenmesi, savaşta kazanılan zafer sonrası yapılan adak ve hastalığı sonrası tedavi gördüğü hastanede yaptığı adak şeklindedir. Ancak bunların dışında da Kalavun'u hastane yapmaya sevk eden faktörlerin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Kalavun'un sultanlık konusundaki meşruiyetini kabul ettirme kaygısı burada dile getirilmesi gereken hususlardandır. Hânedan oluşturma konusunda güçlü bir müktesebata sahip olmayan Memlûklerin kendilerini meşru sultan olarak kabul ettirmek için zaferler kazanmaları, siyasî ve ekonomik anlamda başarılı işler yapmaları, adil yönetim ve halka hizmet konusunda iyi örnekler ortaya koymaları gerekmektedir. Kalavun ve diğer Memlûk sultanları da bütün bunları yapmaya çalışmış-

lardı. Hicaz'da ve diğer yerlerdeki dinî yapıların bakımı ve buralara yapılan masraflarla, Abbâsî hilafetini Mısır'da yeniden hayata geçirmeleri meşruiyet çabaları olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra Kalavun'un hayırseverliği ve Kahire'yi İslam coğrafyasının siyasî ve kültür başkenti yapma hedefi de ihtişamlı bir hastane yapma fikrini teşvik etmiş olmalıdır.

Kalavun'un böyle ihtişamlı bir hastane yapma fikrini, Sultan Baybars döneminde emîrliği sırasında ya da tahtı ele geçirmesi sonrasında edindiği şekilde iki farklı rivayetle karşılaşılmaktadır. Makrîzî tarafından nakledilen ilk rivayet, Kalavun'un Sultan Baybars döneminden itibaren tahtta gözü olduğunu da ima etmektedir.

Sultan Kalavun, hastanenin yapımı için öncelikle yer tespiti yaptırmıştır. Bu araştırmalar neticesinde hastane için en uygun yerin Kutbiyye Kasrı ve çevresi olduğuna karar verilmiştir. Hastane, medrese ve türbeden oluşan bu külliyenin yapılması için Kutbiyye Kasrı, Eyyûbî soyundan gelen sahiplerinden sultanın kendi parası ile satın alınmış ve sahiplerine ayrıca Zümürüd kasrı da verilmiştir. Yer tespiti ve satın almalarından sonra inşaaata başlanmıştır. İnşaaata başlangıç tarihinin 1 Rebûlâhir 683 (17 Haziran 1284) olduğu anlaşılmaktadır. İnşaatla ilgilenmesi için Alameddin eş-Şücâî görevlendirilmiştir. Şücâî'nin çalışmaları yakından takip ettiği ve inşaatın hızlı bir şekilde tamamladığı hususunda rivayetler ittifak halindedir. Ancak inşaatın tamamlanma ve hastanenin açılışı ile ilgili üç farklı tarih ile karşılaşmaktayız. Bunlardan en erkeni 683 (1284-1285) yılı olup Nüveyrî'ye aittir. Ancak inşaaata başlangıç tarihi göz önüne alındığında bu yapının birkaç ay içinde tamamlanması mümkün görünmemektedir. İkincisi Cemâziyelevvel 684 (Temmuz-Ağustos 1285) tarihi olup Emîr Şihâbeddin Karatây tarafından nakledilmektedir. Üçüncüsü ise 1 Cemâziyelevvel 685 (25 Haziran 1286) olup İbn Abdüzzâhir'e aittir.

⁸ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Makrîzî, *Kitâbü's-sülûk*, 6: 513; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, 13: 297.

Yine İbn Abdüzzâhir'in 11 Ramazan 684 (10 Kasım 1285) tarihinde atanan *reîsületibbânın* bu hastanede tıp dersi vermekle de görevlendirildiğine dair bilgi göz önüne alındığında inşaatın tamamlanıp açılışının yapıldığına dair verdiği tarihte sıkıntı olduğu görülmektedir.

Günümüze ulaşan vakfiyesinden anlaşıldığı üzere fakirlerin her türlü sağlık ihtiyacı bu hastanede karşılanıyordu. Zengin gelirleri sayesinde hastaların her türlü konforunun düşünüldüğü ve hijyen kurallarına da uyulduğunu söylemek mümkündür. Hastanede iç hastalıklar, cerrâhiyye, göz hastalıkları ve ortopedi bölümleri hastalara hizmet etmekteydi.

Hastanenin sağlık hizmeti yanı sıra önemli bir işlevi de Müslümanların tıp sahasına ilgisini artırmak ve Müslüman öğrencilere tıp eğitimi vermektir. Hastanede sadece Müslüman hekim çalıştırılmasının vakfiyede şart olarak koşulması da muhtemelen bazı gayri Müslim hekimlerin İslâmiyet'le tanışma hedefini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- el-Aynî, (2010). *İkdü'l-cümân fi târîhi ehli'z-zamân*. Nşr. Muhammed M. Emin. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- Behrens-Abouseif, D. (1987). *Fath Allah and Abu Zakariyya: Physicians under the Mamluks*. Kahire: Institut Français d'Archeologie Orientale.
- Beksaç, E. (2007). "Nüreddin Zengî Bîmâristanı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33: 262-263.
- Buharalı, E. (2006). "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memluklerde Sağlık Hizmetleri." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (40): 29-39.
- Chipman, L. (2010). *The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamluk Cairo*. Leiden: Brill.
- Güner, A. (2005). *Biyografilerle Adudi Hastanesi Tarihi-İslam Tıbbı ve Hastaneleri*. Tarihine Bir Katkı. İzmir: Tibyan Yayıncılık ve Matbaacılık.
- el-Haccî, H. (1992). *Suver mine'l-Hadâretî'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fi saltanatî'l-Memâlik*. Kuveyt: Dârü'l-Kalem.
- İbn Abdüzzâhir, M. (1961). *Teşrîfü'l-eyyâm ve'l-'usûr fi sîreti'l-Meliki'l-Mansûr*. Nşr. Murad Kamil. Kahire: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd.
- İbn Habîb, (1976-1986). *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Mansûr ve benih*. Nşr. Muhammed Muhammed Emin. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütub.
- İbn Hacer, (1993). *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil.
- İbn Hicce, (2005). *Kahvetü'l-inşâ*. Nşr. Rudolf Vesely. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- İbn Tağrîberdî, (1984). *el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi*. Nşr. Muhammed Muhammed Emin. 8 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb.
- İbnü'd-Devâdârî, (1971). *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer*. Nşr. Ulrich Haarmann. 8 Cilt. Kahire: Schwarz.
- İbnü'l-Furât, (1932). *Târîhu İbni'l-Furât*. Nşr. Kostantin Züreyk. 7. Cilt. Beyrut: American University in Cairo.
- İbnü'l-Uhuvve, (1938). *Meâlimü'l-kurbe fi ahkâmi'l-hisbe*. Nşr. Reuben Levy. London: Messrs Luzac.
- İbnü's-Sukâî, (1974). *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-a'yan*. Nşr. Jacqueline Sublet. Dımaşk: Institut Français d'Etudes Arabes de Damas.
- Îsâ, A. (1981). *Târîhü'l-bîmâristânât fi'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabî.
- Kalkaşendî, (1987). *Subhu'l-a'sâ fi sinâati'l-inşâ*. Nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Karatây El-İzzî, (2005). *Târîhü mecmû'i'nevâdir mimmâ cerâ li'l-evâili ve'l-evâhiri*. Nşr. Horst Hein-Muhammed Huceyri. Berlin.
- Keleş, B. (2018). *Sultan Baybars ve Abaka*

- Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7547>, Sayı: 67 Spring III: 327-337.
- Leiser, G. (1983). "Medical Education in Islamic Lands from the Seventh to the Fourteenth Century." *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 38: 48-75.
- Makrîzî, (1997). *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düvelî'l-mülûk*. Nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Makrîzî, (1998). *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-a'sar*. Nşr. Muhammed Zeynehum-Medîha eş-Şerkâvî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Medbûlî.
- Northrup, L. (2001). "Qalawun's Patronage of the Medical Sciences in Thirteenth-Century Egypt." *Mamluk Studies Review*. 5: 119-140.
- Nüveyrî, (1992). *Nihâyetü'l-ereb fî funûnî'l-edeb*. Nşr. el-Baz el-Arini-Abdülazîz Ehvânî. 31 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Öztürk, L. (1998). *İslâm Toplumunda Hıristiyanlar: Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öztürk, L. (2007). *On İkinci Yüzyıla Kadar İslam Dünyasında Hastaneler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ragab, A. (2015). *The Medieval Islamic Hospital: Medicine, Religion and Charity*. New York: Cambridge University.
- Safedî, (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Nşr. Ahmet el-Arnâût-Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-turâsî'l-Arabî.
- Sağlam, A. (2017). "Mısır-Kahire Nâsriyye Medresesi Vakfiyesi." *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1): 249-268.
- Şâfi' B. Ali, (1998). *el-Fazlü'l-me'sur min sirti's-sultan el-meliki'l-Mansûr*. Nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Yalçın, M. (2015). "Bahrî Memlûkler Döneminde Reîsületibbâlık." *Marife*, 15 (2): 135-148.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Yalçın, M. F. (2018). Memlûkler Döneminde Kalavun Hastanesi, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7773>, Number: 70 Autumn I 2018, p. 325-337.

